

Юрій Одробінський

КАМ'ЯНІ СТЕЛИ САРМАТСЬКОЇ ДИНАСТІЇ: ТИПОЛОГІЯ ТА ПЛАСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Стаття розглядає основні пластичні характеристики формотворення кам'яних стел сарматського періоду, які домінують у художньому мистецтві I ст. до н.е. до початку IV ст. н.е., окремо проаналізовані різні типи сарматської знакової символіки, що належать до декорування стел, у результаті чого виявлені різні конфігурації знаків і їх трансформація.

Ключові слова: сарматська кам'яна пластика, декорування, стела, пластичні особливості, знакова символіка, конфігурації знаків.

Досить своєрідною і унікальною пам'яткою Півдня України, що збереглася до наших днів, є давня монументальна скульптура. Територія Півдня України та Причорноморської зони – це єдиний ареал, де розповсюджується сарматська скульптура. Історія її вивчення почалась у XIX столітті, коли кургани в степах були ще не зруйновані. Ніхто й уявити не міг, що ці природні височини зберігають у собі надзвичайний скарб давньої культури, який містив, крім ювелірних і гончарних виробів, і кам'яну скульптуру скіфо-сарматського часу. При розкопках одного з таких пагорбів люди випадково помітили незвичайний моноліт, що лежав згори на траві. Це була перша зустріч із сарматським „кам'яним воїном“, яка повернула науковій дослідження в інше русло.

Від того часу минуло багато років, кількість знайдених загадкових стел значно поповнилася і дивує своєю красою увесь світ. Скульптура, знайдена на південних просторах нашої країни, має унікальну особливість – додає енергетики кожному, хто до неї торкнеться. І це пов'язано з тим, що у кожній кам'яній брилі антропоморфної форми зосереджений потужний потік позитивної енергії, адже використовувалася ця скульптура насамперед у релігійно-культових ритуалах. Численні знахідки дозволяють провести широкий мистецтвознавчий аналіз і точніше класифікувати художні особливості пам'яток [4, 173-175].

У своєму розвитку монументальна кам'яна скульптура сарматського періоду пройшла довгий еволюційний шлях, що вказувало на динамічне життя сарматів. У ній бачимо передавання інформації не лише за допомогою

зображення, а й завдяки використанню давньогрецької абетки. Індивідуального і неповторного характеру надає скульптурі сарматський знак – схематичний образний символ. Немає сумнівів, що стилістика сарматських кам'яних стел постала на території Півдня України. На формування їхньої образно-пластичної мови відчутно вплинули традиції мистецтва їх попередників – скіфів, а також антична художня культура і, звичайно, релігійні уявлення та умови суспільного життя [5, 98-100].

Кам'яна скульптура сарматських племен домінує в художньому мистецтві від I ст. до н.е. – до поч. IV ст. н.е. За цей час відбулося багато змін, пов'язаних з її типологією та декоруванням, що впродовж віків ставали умовнішими та схематичнішими. Існує три основні типологічні групи кам'яної сарматської пластики: антропоморфний стовп, плитоподібна стела та кам'яний блок.

Антропоморфний стовп датується I ст. до н.е. – I ст. н.е., це єдиний тип сарматської скульптури, де підкреслюється антропоморфна форма. Антропоморфний стовп характерний і для скіфських статуй III ст. до н.е., бо його метою було прославлення першопредка скіфів Таргітая, який охороняв душі померлих воїнів [1]. У цьому немає нічого дивного, адже і скіфи, і сармати мають спільні традиції у руслі міфологічного підтексту. Антропоморфічність виявлена тут пластикою рис обличчя та загальної форми. В основі формотворення – контурне різьблення, що моделює загальний силует і деталі поверхні. Обов'язковим елементом скульптури цього типу є сарматський знак (рис. 1).

Форма прямокутної плитоподібної стели з'явилась у сарматському мистецтві на початку I ст. н.е. і проіснувала до IV ст. н.е. у період посиленої сарматизації Північного Причорномор'я. Стели відрізняються за конфігурацією та принципами декорування, що дає право виділити в цій групі творів кілька видів: стели плитоподібної форми з контурним оздобленням, стели з епітафією і тамгою; стели із зображенням лише сарматської тамги; стели із зооморфним зображенням та ідеографічними знаками. Вони належать до I ст. н.е. і мають архітектурно-декоративний стиль різьблення, якому притаманні стриманість форм і чіткість ліній. Ці пам'ятки були поширені на території Ольвії, Пантикапею і Танаїсу.

На стелах плитоподібної форми з контурним оздобленням дуже яскраво виділяється застосування елементів античного архітектурного декору у вигляді рослинних розеток, листків аканта, трикутної форми фронтону, колон, що доводить вплив античного мистецтва на сарматську культуру (рис. 2).

рис. 1

рис. 2

Другий вид плитоподібних стел має дуже незвичайне декорування і власну назву – стели „енциклопедії”, що не були надгробними пам’ятниками [2]. Особливістю є зображення безладно нанесених на поверхню знаків, що є династичними символами сарматів. Часом форма знаків супроводжується зооморфним зображенням бика, що наштовхує на думку про використання знаків не тільки як родових тамг, а й знаків тавро та культових символів того періоду (рис. 3).

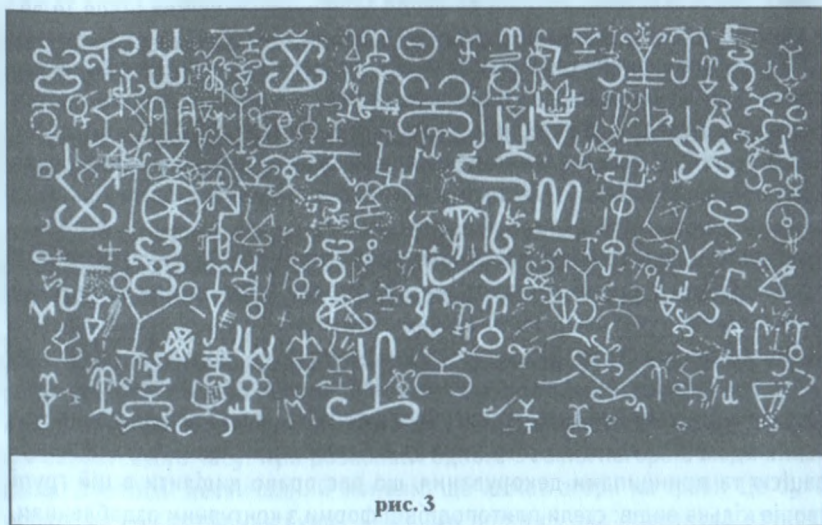

рис. 3

До третього виду належить плитоподібна форма із рельєфним декоруванням. Це дуже розповсюджений вид декору в сарматській пластиці кінця I – III ст.

рис. 4

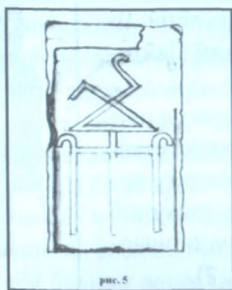

рис. 5

Оздоблювалася лише передня, „лицева” частина поверхні. Сюжетна лінія цілком пов’язана з античним мистецтвом і представлена персонажами давньогрецької міфології. До цього виду належать стели з рельєфним зображенням зооморфного та антропоморфного мотивів, зображення епітафії та сарматських знаків (рис. 4); стели із зображенням лише

рельєфного різьблення (рис. 5); та стели із рельєфним зображенням сарматської родової тамги (рис. 6).

Художній образ рельєфного зображення втілений за допомогою традиційного зооморфного та антропоморфного мотивів, кожен з яких мав велике значення для сарматської ідеології. Одним із таких розповсюджених мотивів був образ вершника.

рис. 6

Запровадження різних знаків у монументальну кам'яну скульптуру сарматського періоду – явище не випадкове і пов'язане з розвитком самостійної сарматської лінгвістики. За основними композиційними особливостями такі знаки можна поділити на три групи. Перша група включає в себе плитоподібні стели, на яких зображені родові царські знаки – тамги [2; 3]. Вони зустрічаються у численних, а іноді в поодинокому варіанті на території Боспорської держави, у містах – колоніях і полісах Північного Причорномор'я. Вирізьблені акуратно, зі строгим пропорційним співвідношенням, із дотриманням усіх канонічних принципів виконання, де кожний елемент мав своє значення, пов'язане з космогонічними уявленнями сарматів як символ царської влади, що увічнював ім'я правителя у рядах безсмертних божеств, які живуть на небесах. Тамги виконані вкрай схематично й нагадують стилізований образ божества у вигляді двоголового коня на нижньому ярусі (рис. 7).

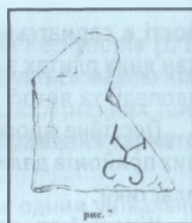

рис. 7

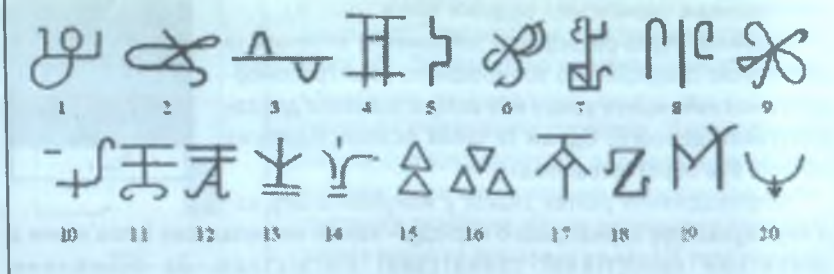
До другої групи сарматських знаків належать культові символи (табл. 1), які були цілком пов'язані з космогонічними уявленнями сарматів, що склалися на основі астрального культу, де кожне зображення мало змістове значення.

Образи сонця та вогню, за релігійними уявленнями скіфо-сарматських племен, пов'язані із будовою всесвіту, з природними явищами, зі зміною пір року, зодіакальним колом тощо. Ця знакова система близька до культу ассирійської богині Астарті, образу Деметри – грецької богині родючості та землі тощо. До цього типу належать символи, дуже подібні до рунічних, які також зустрічаються і на плитоподібних стелах, і на статуях.

Ієрогліфічні знаки належать до третьої групи знаків і мають пряме відношення до давньої ідеографічної писемності. Кожен елемент цього типу також має символічне значення. Розповсюдження ідеографічної писем-

Таблиця № 2. Ідеографі сарматського періоду

ності в сарматський період досить широке і зустрічається переважно на кам'яних плитах з контурним декоруванням. До них належать і стели-енциклопедії та петрогліфи на різних кам'яних стелах (табл. 2).

Постійне вдосконалення техніки виконання, ускладнення композиційних прийомів дали змогу майстрам створити сарматське мистецтво кам'яної пластики.

Кінець I ст. до н.е. ознаменувався появою знакової системи на території Причорномор'я. Знаки характеризуються вираженою геометризациєю форми та є іменними родовими знаками сарматської знаті. Чіткі прямі лінії є їхніми основними композиційними елементами. Суворо канонічна симетрія, стриманість і простота структури знаків говорять про початок формування загальних канонів на основі стійких традиційних мотивів. Водночас простежуються пошуки гнучкіших пластичних ліній, що з'єднані між собою і утворюють своєрідну схему.

VI ст. н.е. поряд із геометричними знаками з'являються лінії гачкоподібної та S-подібної форми. Незмінними залишаються трикутник і коло – головні композиційні елементи, що акцентують на собі увагу. Розташування гачкоподібних ліній, що з'єднуються з колом або трикутником, складають основну схему знака цього періоду. До них належать: культові символи, знаки тавро та родинні іменні тамги.

За композиційними принципами їх можна поділити на чотири групи. Перша група – це знаки, побудовані за принципом дзеркальної симетрії, у центрі – коло або вертикальна коротка лінія, що з'єднує верхню та нижню частину знака. Друга група – це знаки у вигляді симетричної схеми, де права частина аналогічна лівій. Особливість цієї групи полягає в різноманітності сюжетної символіки. До третьої групи належать знаки із симетрич-

ною та асиметричною схемою, що використовують принцип променевого або спектрального орнаменту, де центральною фігурою виступає трикутник або однотипні лінії, які сходяться в центрі. Іноді ці знаки складаються із трьох або чотирьох з'єднаних ліній. Найчастіше такі схеми пов'язані з культовими обрядами. Четверта група знаків відрізняється від попередніх повною асиметричністю форми, складними або простими переплетеннями однієї лінії з іншою, і стосується лише іменних клейм або клейм, пов'язаних з іменем царя чи знатного сармата.

Для знаків I ст. н.е. властиві інноваційні мотиви, імпровізовані форми та пластичність контурів. II ст. н.е. – це час використання тричленних знаків, що за схемою мають форму „триденса”. Продовжують домінувати і форма трикутника, і кола.

V III – початку IV ст. н.е. на Боспорі з'явилися тамги Рескупорів II, III, IV, Інінфімея та Фофорса. Цей період також характеризується малою кількістю культових знаків; найчастіше знаходимо зображення іменних тамг і клейм. Від середини IV ст. н.е. кам'яна пластика та зображення сарматських знаків зникають.

Кам'яні скульптури та знаки сарматського періоду є одним унікальним і загадковим явищем давнього мистецтва на землях України, вони відкривають нам багатогранну структуру творчого мислення, де враховуються канонічність форми, схематизм зображень, символізм, образність і традиційні релігійні уявлення. У сарматський період кам'яна пластика набуває більш класичного вигляду, ґрунтуючись на декоративності та стилізації зображень.

Список використаної літератури

1. Археология Украинской ССР: 3 т. / АН УРСР. ИА. – К.: Наукова думка, 1971-1975. Т. 2. Скифо-сарматский период. – С. 164-165.
2. Драчук В.С. Система знаков Северного Причерноморья. – К.: Научная мысль, 1975. – 175 с.
3. Драчук В.С. Про Царські знаки Боспора Кіммерійського //Археологія. – 1969. – № 22. – С. 234-235.
4. Соломоник Е.И. Сарматские знаки Северного Причерноморья / АН УССР. ИА. – К.: Издательство АН УССР, 1959. – 178 с.: ил.
5. Туалагов А.А. Тамгообразные знаки Боспорских царей // Археология. – 2002. – № 1. – С.98-10.